

Sokrates'in Savunması ile Kriton Diyaloğunun Hukuka İtaat Yükümlülüğü Açısından Karşılaştırılması

Sercan GÜRLER*

Sokrates'in, Atina gençlerini sitenin tanrılarına ve dini inançlarına karşı çıkmaya teşvik etmek suretiyle yoldan çıkarttığı gerekçesiyle suçlanması ve sonuçta ölüm cezasına çarptırılması, felsefe tarihinin en bilinen hadiselerinden biridir. Sokrates'in, kendisine yönelik bu suçlama karşısında mahkemedeki savunmasını içeren Platon'un *Sokrates'in Savunması* isimli metni de herhalde felsefe tarihi okuma listelerinin ilk sıralarında yer alan metinlerden biridir.

Nitekim bu çalışmanın konusu da Platon'un erken dönem Sokratik diyaloglarından *Sokrates'in Savunması* ve *Kriton*'da ele alındığı biçimiyle Sokrates'in davasının, dava sırasında ve sonrasında sergilediği davranışların incelenmesidir. Böyle bir konunun incelenmesindeki amaç, Sokrates'in hukuka itaat yükümlülüğü sorununa dair yaklaşımını anlamaya çalışmaktır.

Ashnda Sokrates'in davasını ve sonucunda çarptırıldığı ölüm cezasını konu edinen eserler sadece *Sokrates'in Savunması* ve *Kriton* değildir. Bunların yanı sıra Platon'un *Euthyphron* ve *Phae-*

don isimli diyalogları da aynı konuyu ele alır.¹ Fakat bu çalışmada sadece *Sokrates'in Savunması* ve *Kriton* incelenmiştir. Bunun sebebi ise şöyle açıklanabilir: Eski Yunan felsefesine dair tarihi çalışmalarında önemli bir sorunu dikkat çeker: Bilindiği gibi Sokrates, sağlığında hiçbir eser kaleme almamış, arkasında yazılı herhangi bir şey bırakmamıştır. Dolayısıyla özellikle Platon'un diyaloglarında karşımıza çıkan Sokrates'in gerçek bir tarihî şahsiyet mi, yoksa Platon'un hayal ürünü bir karakteri mi olduğu konusunda ihtilaf vardır. Fakat yine de *Sokrates'in Savunması* ve *Kriton*'da karşımıza çıkan Sokrates'in gerçek bir tarihî şahsiyet olduğu ve ele alınan olayların da tarihte gerçekten meydana geldiği yaygın bir görüştür. Nitekim Eski Yunan felsefesi tarihinin önemli uzmanlarından W. K. C. Guthrie de *A History of Greek Philosophy* isimli eserinde bu görüşü savunmuştur. Zira bu iki eser, Sokrates'in ölüm cezasına çarptırılmasından kısa bir süre sonra yazılmıştır. Dolayısıyla Platon'un bu iki eserde gerçek tarihî olayları değil de kendi hayal ürünü olayları kaleme alması pek muhtemel değildir. Çünkü Sokrates'in davası, o dönemde

Atinalıların çoğu tarafından bilinen oldukça meşhur bir olaydır. Bu durumda Platon'un tarihi gerçeklerden farklı olaylara yer vermesi pek düşünülemez.²

Çalışmada sadece bu iki eserin incelenmesinin bir diğer sebebi de Sokrates'in hukuka itaat yükümlülüğüne dair görüşlerinin, en yalın bir şekilde bu eserlerde karşımıza çıkmasıdır. Buna karşın iki eser arasında ilk bakışta çelişkili gibi görünen unsurlar vardır. Nitekim bu çalışmanın amacı da çelişkili gibi görünen bu unsurları bir bütünlük içerisinde inceleyip, Sokrates'in hukuka itaat yükümlülüğü hakkındaki düşüncelerini daha sağlıklı değerlendirebilmektir.

Sokrates'in hukuka itaat yükümlülüğü hakkındaki düşüncelerini incelemeye geçmeden, kendisini ölüme götüren tarihi olayları hatırlamakta fayda vardır.

Bilindiği gibi Sokrates, Atina'nın en meşhur isimlerinden biridir. Ömrü boyunca, Atinalıları kendileri hakkında düşünmeye, bir at sineği gibi uyarıya çalışmış, Sofistler ile mücadele etmiştir. Atinalılar, Sokrates'in bu mücadelesini, gençlerin ahlakını bozmak ve onları dinden çıkartmak şeklinde yorumlamış ve Sokrates'i Atina'nın tanrılarını inkâr etmekle suçlamışlardır. Sonuçta Sokrates hakkında ölüm cezası istemiyle dava açılmıştır. Duruşmada Sokrates, suç konusu eylemleri gerçekleştirdiğini inkâr etmemiş, fakat bunların iddia edildiği gibi gençleri yoldan çıkarıcı eylemler olmadığını ileri sürmüştür. Dava sonunda Sokrates'in savunmaları kabul edilmiş ve hakkında ölüm cezasına hükmedilmiştir.

Bunun üzerine Sokrates, hakkında verilen bu kararı kabul etmiş ve hücrelerinde cezasının infaz edileceği anı beklemeye başlamıştır. İnfazına bir kaç gün kala, zengin ve yaşlı bir yakın arkadaşı olan Kriton, Sokrates'in hücrelerine gelmiş ve kendisini sabah erken saatlerde kaçırabileceğini ve Atina dışında bir yere götürebileceğini söylemiş, ayrıca Sokrates'i niçin kaçması gerektiği konusunda da ikna etmeye çalışmıştır. Fakat Sokrates, Kriton'un teklifini geri çevirmiş, hakkında verilen hükme razı olduğunu belirtmiş, niçin cezasını çekmesi gerektiğini de açıklamıştır. Bu vesileyle kişinin, hukuka itaat yükümlülüğü olduğunu savunmuş ve bunun gerekçelerini de bir bir saymıştır. Böylece, bir yandan düşüncelerine bağlılığını kanıtlamış, diğer yandan da günümüze kadar süren bir tartışmanın, kişinin ahlâken hukuka itaat yükümlülüğü olup olmadığı meselesinin de belki de ilk felsefi ele alınışının örneğini vermiştir.

Sokrates'in konuya dair yaklaşımını incelemeye geçmeden önce hukuka itaat yükümlülüğünden ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmak gerekir. Hukuk felsefesi literatüründe özellikle 1960'ların sonundan itibaren ciddi tartışmalara konu olan hukuka itaat yükümlülüğü sorunu, bireylerin, içinde yaşadığı toplumun hukuk kurallarına, salt hukuk kuralı olduğu için uymakla yükümlü olup olmadıkları sorunudur. Bu anlamdaki itaat yükümlülüğü, ahlâki bir yükümlülüktür. Diğer bir deyişle buradaki sorun, kişilerin hukuka itaat etmek şeklinde bir ahlâki yükümlülüğe sahip olup olmadıklarıdır. Tersinden ifade edilirse hukuka itaat yükümlülüğü sorunu, kişi-

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Adalet Meslek Yüksekokulu Araştırma Görevlisi

(1) *Euthyphron* diyalogunda Sokrates'i, dini sapıklık ve gençlerin zihnini ve ruhunu ifsad etmekle suçlandığı haberi verirken görürüz. *Savunma*'da ise Sokrates, duruşmada hakkındaki suçlamaları inkâr etmekte ve kendisini savunmaktadır. Fakat bu savunması başarısız olmaktadır. Nitekim *Kriton*'da Sokrates hücreindedir ve ölüm cezasının infazını beklemektedir. Bu eser, yukarıda da belirtildiği gibi, Sokrates ile dostu Kriton arasında geçen, hukuka itaat yükümlülüğüne dair bir konuşma şeklinde kaleme alınmıştır. Nihayet *Phaedon*, Sokrates ile bir kaç arkadaşı arasında geçen ve infaz günü gerçekleşen bir konuşmayı konu alır. Eserin sonunda Sokrates'in baldıran zehrini içmesi ve ölmesi de anlatılır.

(2) Platon'un yukarıda adı geçen Sokratik diyaloglarında karşımıza çıkan Sokrates'in tarihî bir kişilik olan gerçek Sokrates mi, yoksa Platon'un kendi kurgusunun ürünü bir Sokrates mi olduğu tartışması için bkz. A. D. Woodley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, London, The University of North Carolina Press, 1979, ss. 2-5; W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy IV, Plato: The Man and His Dialogues Earlier Period*, New York, Cambridge University Press, 1975, ss. 50, 70-80.

nin belirli bir hukuk kuralına veya hukukun tamamına yönelik bir itaatsizliğinin ahlâken ne zaman meşru sayılacağıdır.³

Hukuka itaat yükümlülüğü sorunu, günümüzde hâlâ canlılığını sürdüren sivil itaatsizlik tartışmalarıyla da yakından ilgilidir. Dolayısıyla Sokrates'in konu hakkındaki görüşlerini incelerken sivil itaatsizliğe de değinilecektir.

Savunma ve *Kriton* diyaloglarında yer aldığı şekliyle Sokrates'in hukuka itaat yükümlülüğüne dair görüşleri arasındaki çelişki, birçok araştırmacının Sokrates'i farklı yorumlamalarına yol açmıştır. Örneğin bir kısım yazar, Sokrates'in, belirli şartlar dahilinde kişilerin hukuka itaatsizliğinin meşru kabul edilebileceğini savunduğunu ve bu yönüyle sivil itaatsizliğin ilk örneğini sergilediğini, buna karşılık diğer bir kısım yazar ise sivil itaatsizlik bir yana, Sokrates'in ödünsüz bir mutlak itaat yanlısı olduğunu ileri sürmüştür.

Sokrates'in çelişik gibi görünen ve dolayısıyla farklı yorumlara yol açan görüşlerini doğru değerlendirebilmek için öncelikle *Savunma* ve *Kriton*'da yer alan söz konusu ifadeler daha yakından bakmakta fayda vardır.

Sokrates *Savunma*'da mahkemenin kendisi hakkında vereceği hükmü kabul etmeyeceğini şu sözlerle belirtmektedir:

"... şimdi siz, baştan beri benim mahkeme önüne çıkarılmama bile gerek olmadığını söyleyen, hem çıkarılsam bile mutlaka öldürülmem gerektiğini düşünen Anytos'a kanmayıp beni salıverebilirsiniz. Anytos'

un, "Elinizden kaçırırsanız, peşinden giden çocuklarınız, Sokrates'in öğrettikleriyle bütünüyle yoldan çıkacaklar" sözlerine karşılık bana: "Ey Sokrates, şimdi Anytos'a kulak asmayıp seni salıveriyoruz, yalnız bir şartla, sen de yaşamını bu araştırmalarla, felsefe yaparak geçirmeyeceksin, aksi halde öldürüleceksin" diyebilirsiniz. Beni bu şartlarla salıverecek olsaydım, size şöyle derdim:

"Ey Atina erleri, ben sizi sayarım, severim. Ancak sizden ziyade tanrıya itaat ederim. Hayattayken ve gücüm yettiği sürece, felsefe yapmaktan, size öğüt vermekten, size her rasladığımda tanıtlamalar yapmaktan, alıştığım gibi söylemekten vazgeçmeyeceğim: Ey yiğitlerin yiğidi, bir Atinalı olarak -o ki kentlerin en önde geleni, en namıslı kültürüyle ve gücüyle- utanmıyor musun sadece daha fazla para, şan ve şöhrat peşinde koşup, anlayış gücüyle, hakikatle ve ruhun kusursuzlaştırılmasıyla hiç ilgilenmemekten, bunlara hiç kafa yormamaktan?"⁴

Buna karşılık *Kriton*'da Sokrates, haksız da olsa mahkeme kararına uymak gerektiğini şu şekilde açıklar:

"...biz buradan kaçmak ya da nasıl adlandırmak gerekirse, çıkmak üzereyken yasalar ve devlet gelip karşımıza dikilerek ya 'Söyle bakalım Sokrates, ne yapmak niyetindedin? Senin bu yaptığın, biz

yasaları ve devleti etinden geldiğince çiğnemek değil de nedir? Yoksa sence, mahkeme kararlarının güçsüz kaldığı, olur olmaz kişiler tarafından etkisiz bırakılıp bozulduğu bir devlet yine de varlığını sürdürebilir, ayakta kalabilir mi?' diye sorarlarsa, bu ve benzeri sorulara ne cevap veririz Kriton? Mahkeme kararlarının bozulmaması gerektiğini öngören bu çiğnediğimiz yasadan yana, özellikle bir hatip çok şey söyleyebilir. Buna karşılık 'devlet bize haksızlık etti, hakkımızda yanlış hüküm verdi mi diyeceğiz, ne diyeceğiz?'"⁵

Bunun yanı sıra *Kriton*'da kişinin, haksızlığı konusunda yetkilileri ikna ederse ancak mahkeme kararına uymayabileceği belirtilir. Üstelik bu iknanın kamu önünde açık bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir:

"İçinizden, bizim ne şekilde kararlar verdiğimizizi ve devleti ne şekilde yönettiğimizi görerek burada kalan birinin, buyurduklarımızı yerine getirmede bizimle doğal olarak uzlaşmış olduğunu kabul ederiz ve bu kimse bize boyun eğmezse onun üç şekilde suç işlediğini ileri süreriz. Öncelikle biz onu dünyaya getirenler, yetiştirenler olduğumuz halde bize boyun eğmiyor. İkincisi boyun eğmeyi kabul ettiği halde ne boyun eğiyor ne de yanlış bir iş yapıyorsak bizi yanlış davrandığımızı inandırıyor. Üçüncüsü ise dediklerimiz yapmasına zorbalıkla buyurmayıp sadece önerdiğimiz ya

da bizi inandırmasını veya buyurulanı yerine getirmesini kendisine bıraktığımız halde, bunların ikisini de yapmıyor. Akıldan geçirdiklerini yapacak olursan Sokrates, bu söylediğimiz suçlamalara hedef olacaksın; hatta sen bütün Atinalılar içinde en büyük suçlu sayılacaksın."⁶

Buna karşılık *Savunma*'da böyle bir koşulun söz konusu olmadığı, yüksek bir menceden, yani tanrıdan gelen bir uyarının da hukuka itaatsizlik için yeterli olduğu söylenmektedir.⁷

Yukarıda da söylendiği gibi, Sokrates'in hukuka itaat yükümlülüğüne dair yaklaşımını anlamak isteyen araştırmacılar, *Kriton*'dan çıkardıkları sonuçlar ile *Savunma*'dan elde ettikleri bir takım sonuçları bağdaştırmakta zorluk çekmişlerdir. Zira *Kriton*'da mutlak itaati benimseyen bir Sokrates var gibi gözükürken, *Savunma*'da sadece vicdanına ve Tanrı'nın sesine kulak asan ve bu ses doğrultusunda adil olmayan emir ve kararlara itaat etmemeyi savunan bir Sokrates var gibi gözükür. Bu çelişkiyi açıklamak için, araştırmacılar tarafından bugüne kadar farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunları kabaca üç grupta toplayabiliriz:

• *Savunma* ile *Kriton* arasındaki geçen zaman içerisinde Sokrates'in fikir değiştirdiğini kabul eden görüş:

• Dolaylı bile olsa *Kriton*'da da itaatsizliği savunan bir Sokrates olduğunu kabul eden görüş;

• *Savunma*'da da tıpkı *Kriton*'da olduğu gibi aslında mutlak itaati savunan bir Sokrates olduğunu kabul eden görüş.⁸

(3) Hukuku itaat yükümlülüğü sorunu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. William A. Edmundson (ed.), *The Duty to Obey the Law*, New York, Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999; A. John Simmons, *Moral Principles and Political Obligations*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1979; Kent Greenawalt, *Conflicts of Law and Morality*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1989.

(4) Platon, *Sokrates'in Savunması*, Çeviri ve Yorum Erman Gören, İstanbul, Kabaalçı Yayınevi, 2006, 29C-29E, s. 71 (vurgular bana aittir).

(5) Platon, *Kriton*, Çeviri ve Yorum Filiz Öktem, Candan Türkkkan, İstanbul, Kabaalçı Yayınevi, 2005, 50b-c, s. 41.

(6) Platon, *Kriton*, 51e-52a, s. 47.

(7) Woozley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, s. 41.

(8) Frances Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience", *Georgia Law Review*, Vol. 18, 1983-1984, ss. 929-966, ss. 933-938.

Şimdi bu görüşlere daha yakından bakalım.

1. Sokrates'in Fikir Değiştirdiğini Kabul Eden Görüş

Bu, 19. yy. araştırmacılarından George Grote'un yaklaşımıdır. Grote, Kriton'da karşımıza çıktığı haliyle Yasalar'ın görüşlerinin, dönemin Atinası'nın kamuoyunda genel kabul gören bir bakış açısı olduğunu ileri sürer. Grote, Sokrates'in de bu genel kabulü benimseydiğini, dolayısıyla Kriton'da farklı bir Sokrates'in veya Sokrates'in farklı bir yönünün ortaya çıktığını söyler. Dolayısıyla burada Sokrates'in Atina toplumu ile ilişkisi, Platon'un diğer diyaloglarında sunulandan farklıdır. Örneğin *Savunma* ve *Gorgias* diyaloglarında Sokrates, kendisini toplumdan soyutlamış, farklı ve özgün bir tip olarak sunulur ve bu haliyle Atina halkının antipatisine yol açmıştır. Buna karşılık Kriton'da, yukarıda da belirtildiği gibi, Atinalılarla barışık, onlardan biri gibi duran bir Sokrates vardır.⁹

Grote bu değişikliğin iki sebebi olabileceğini belirtir: Sokrates, duruşmadan sonra fikirlerini değiştirmiş veya Platon, Kriton'da Sokrates'i farklı bir kişilikte bize sunmak istemiş, Sokrates'in Atinalı yurttaşları ile daha uyumlu halde bir portresini çizmeyi tercih etmiştir. Grote'a göre Sokrates, ölümünden kısa bir süre önce, mevcut iktidarlara karşı ömrü boyunca sergilediği ve *Savunma*'da da görülen tavizsiz tutumundan vazgeçmiş, uzlaşma yoluna gitmiştir.¹⁰

2. Sokrates'in Hukuka İtaatsizliği Savunduğunu Kabul Eden Görüş

Kriton ile *Savunma* arasındaki çelişkiyi çözmeye çalışan ikinci yaklaşım, Sokrates'in hukuka itaatsizliği, en azından bazı durumlarda meşru gördüğünü savunan görüştür. Bu görüşün temsilcilerinden biri Reginald Allen'dir. Allen, Kriton'dan hareketle Sokrates'in aslında ahlâki ve adil olanın, hukuki olana üstünlüğünü kabul ettiğini ileri sürer. Allen'a göre Sokrates, adaletsizliği emreden bir hukuka itaat yükümlülüğünün olmadığını kabul ederken, kendisi hakkında adaletsizliğe sebebiyet veren bir hukuka itaatsizliği kabul etmez. Diğer bir deyişle hukuka itaatsizlik, kişinin kendisinin bir adaletsizliğe yol açmasını öngören yasalar veya kararlar için meşrudur; fakat kendisine yönelik bir adaletsizlikte meşru değildir.¹¹ Nitekim Sokrates, bunu Kriton'a şöyle açıklar:

"SOKRATES-Kötülüğe gelince Kriton, etmeli mi etmemeli mi?

KRITON- Elbette etmemeli, Sokrates.

SOKRATES-Ya ne yapmalı? Kötülük gören birinin kötülükle karşılık vermesi doğru mudur, yoksa değil midir?

KRITON-Değildir elbette.

SOKRATES-Çünkü insanlara kötülük etmek, sanırım eğrilik etmekten hiçbir şekilde farklı değildir.

KRITON-Doğru söylüyorsun.

SOKRATES-Bir insan ne eğrilik etmeli ne de bir kötülük

görse bile herhangi birine kötülükle karşılık vermeme.¹²

Allen'in Kriton ile *Savunma* arasındaki çelişkiyi çözmek için başvurduğu bir başka yol ise yasa ile müeyyide arasında bir ayrıma gitmektir. Allen'a göre, kişinin önünde iki seçenek vardır: ya bütün yasalara itaat edecek ya da itaatsizliğinin sonuçlarına katlanacaktır. Hatta itaatsizlik söz konusu olmasa bile yasalara itaat ile müeyyidelere itaat arasında yine de bir seçim imkânından bahsedilebilir. Buna göre kişi, adaletsizliği emrettiğinde hukuka itaat etmeye bilir. Fakat sonucunda adaletsizliğe uğramak bile olsa itaatsizliğinin müeyyidesine katlanmayı göze almalıdır.¹³ Allen'ın yasa ile müeyyide, yani hukuk ile sonuçları şeklindeki ayrımı, aslında ahlâk felsefesi alanında bir tutumu gösterir. Buna göre kişi, davranışlarının sonuçlarına değil de kendilerine bakmalı, öz niteliğini dikkate almalıdır. Diğer bir deyişle ahlâki açıdan tercih edilmesi gereken sonuççu veya faydacı bir yaklaşım değil, ödev temelli bir yaklaşımdır. Sokrates'in tavrı da ödev temelli yaklaşıma örnektir. Bu açıdan bakıldığında *Savunma*'daki tavrı ile Kriton'daki tavrı arasında bir çelişki de yoktur.¹⁴

Müeyyide üzcrine vurgu yapan bir başka görüşe göre, Sokrates'in hukuka itaat yükümlülüğüne dair yaklaşımı, *Savunma* ve *Kriton*'un yanısıra *Devlet*, *Devletadamı* ve *Yasalar*'ın da dikkate alınması durumunda daha iyi anlaşılabilir.

Bu üç eserdeki Sokrates, kişinin, devlete ve yasalarına mutlak itaatini benimser. Zira Sokrates'in insan doğası, devletin ve devlet adamının işlevi ve niteliği hakkındaki görüşleri, sıradan bir kişinin neyin adil olduğunu tespit edemeyeceği yönündedir. Bunu tespit etmeye ehil kişi, filozof kraldır. Diğer bir deyişle neyin doğru neyin yanlış olduğunu ancak devlet bilebilir. Dolayısıyla adil olmayan bir yönetime itaatsizlik etmek sıradan bir kişi için pek mümkün değildir. Buna karşılık *Savunma* ve *Kriton*'daki Sokrates'e göre, devletin yanısıra vicdan ve akıl da iyi ve doğru davranışın ne olduğunu tespit edebilir. Hatta bu bağlamda akıl ve vicdan, devletin de üstündedir. Dolayısıyla şayet devlet, akıl ve vicdana aykırı bir kural koyarsa kişinin buna itaat etme yükümlülüğü yoktur. Peki Sokrates, vicdanına göre doğru olan bir şeyi yapmaktan ötürü suçlanmasına karşın niye cezasını kabul etmiş ve baldıran zehrini içmiştir? Bu görüş, eylemlerinin aklına ve vicdanına uygun, bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiğini kanıtlamak için Sokrates'in cezasına razı olduğunu ileri sürer. Sokrates'e göre itaatsizlik ancak akıl ve vicdan buyurduğunda meşru sayılır. Herhangi bir çıkar veya fayda sağlama düşüncesi ile gerçekleştirilen itaatsizlik haklı değildir. Sokrates, Atinalılara itaatsizlik gibi gözükken eylemini, hiçbir çıkar gütmeksizin sadece akıl ve vicdanın emretmesi sonucunda gerçekleştirdiğini kanıtlamak için cezayı kabul etmiş, zehri içmiştir.¹⁵

(12) Platon, *Kriton*, 49c, s. 37. Bu çalışmada yer alan doğrudan atıfların yapıldığı *Kriton*'un Türkçe çevirisinde 'doğru', 'doğrulukla', 'eğri' ve 'eğrilikle' şeklinde geçen kelimeler, İngilizce çevirilerde 'just', 'justly', 'unjust' ve 'unjustly' şeklindedir (Bkz. Woozley'in yukarıda adı geçen kitabının sonunda yer alan kendi çevirisi, Platon, *Kriton*, çev. Woozley, 49b-c, ss. 148-149.) Kelimenin adil, adaletli vb. anlamlara gelen bu çevirisi, konumuz açısından daha elverişli gibi gözükmektedir.

(13) Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience", s. 937.

(14) Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience", ss. 937-938.

(15) John T. Bookman, "Plato on Political Obligation", *The Western Political Quarterly*, Vol. 25, No. 2, 1972, ss. 260-267, s. 265.

(9) Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience", s. 933.

(10) Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience", ss. 933-934.

(11) N. E. Allen, "Law and Justice in Plato's Crito", *The Journal of Philosophy* Vol. 69, No. 18, 1972, ss. 557-567, ss. 562-566; Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience", s. 937; Woozley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, s. 56.

Bunun yanısıra *Savunma* ile *Kriton* diyalogları arasında bir çelişki olmadığını ve Sokrates'in her iki diyalogda da itaatsizliği kabul ettiğini ileri süren bir başka görüş daha vardır. Buna göre bu iki diyalog birlikte değerlendirildiğinde Sokrates'in, bireylerin hukuk karşısındaki yükümlülüklerine ilişkin tutarlı bir kuram oluşturduğu söylenebilir.¹⁶ Hukuki yükümlülüklerin temelinde adalet vardır. Bireylerin hukuka itaat etme yükümlülüğünün olması adaletin gereğidir. Fakat adalet aynı zamanda bu yükümlülüğün niteliğini de belirler. Dolayısıyla Sokrates'in adil olmayan bir hukuka da itaat edilmesi gerektiğini benimsediği söylenemez. Adalet hukuka itaati gerektirir. Zira kişi, kendisine yapılan bir haksızlığa yine bir haksızlıkla karşılık vermemelidir. Halbuki hukuka itaatsizlik bu bağlamda bir haksızlık oluşturur. Keza kişi, verdiği söze uymalıdır. Nihayet yine kişi hukuka uygun (adil) bir otoriteye boyun eğmelidir. Sonuçta denebilir ki, hukuka itaat yükümlülüğü, daha öncelikli ve üstün bir yükümlülüğü gerektirir ki o da her zaman adil davranma yükümlülüğüdür. Kişi hukuk karşısında iki tercihe sahiptir: siyasi ve hukuki iktidarı, kendi davranışının adilliğine ikna etmek veya kural-lara riayet etmek.¹⁷

Bu görüşün ilginç bir sonucu olacaktır. Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, bu görüşe göre Sokrates'in mutlak itaati kabul etmemesi, belirli şartlar dahilinde itaatsizliği meşru saymasıdır. Bu şartlardan ilki, kişinin hiçbir şekilde başkasına zarar vermemesi gerektiğidir. İkinci şart ise kişinin, ancak adilse verdiği söze uyma yükümlülüğünün

bulunduğudur. Bu bağlamda Sokrates'in *Savunma*'da mahkeme kararına uymaması gerektiğini düşünmesi, Tanrı'ya zarar vereceği endişesinden kaynaklanır. Burada yukarıda belirtilen şartların ilkinin varlığından bahsedilebilir. Fakat ilginç olan şudur ki, Sokrates'in *Kriton*'da mahkeme kararına uyma sebebi de yine aynı şartlardan kaynaklanmaktadır. Zira mahkeme kararı, Sokrates'in uyacağını taahhüt ettiği hukuk sisteminin geçerlilik kazandırdığı bir karardır. Dolayısıyla verdiği sözü yerine getirme yükümlülüğünün bir sonucu olarak Sokrates, mahkemenin kararına uymacaktır. Diğer bir deyişle *Savunma*'daki mahkeme kararına (Sokrates'in felsefe yapmaktan vazgeçmesi gerektiği) uymak, Tanrı'ya karşı gelmek anlamına gelmektedir ve dolayısıyla adaletsizliği öngörmektedir. Bu sebeple kararın dayanağını oluşturan hukuk kuralına itaat etmek Sokrates için bir yükümlülük değildir. Zira kişinin, adaletsizlik doğuran bir sözleşmeye uyma zorunluluğu yoktur. Buna karşılık *Kriton*'daki mahkeme kararına ("Sokrates'in ölüm cezasına *çarpıtılması*") uyma yükümlülüğü vardır. Bu kararın temelini oluşturan hukuk kuralı bağlayıcıdır. Zira Sokrates'i adaletsizlik yapmaya zorlamamakta, kendisine yapılan adaletsizliğe katlanma yükümlülüğü altına sokmaktadır. Eğer Sokrates bu hukuk kuralına itaat etmezse, bu kez de hukuka karşı adaletsizlik yapmış olacaktır.¹⁸

Sonuç olarak Sokrates, bu görüşe göre, mutlak bir hukuka itaat yükümlülüğünü benimsememekte, belirli şartlar dahilinde kişinin itaatsizliğinin meşru sayılacağını kabul etmektedir.

3. Sokrates'in Hukuka İtaati Savunduğunu Kabul Eden Görüş

Sokrates'in her iki eserde de aslında belirli şartlar dahilinde itaatsizliği benimsediğini ve dolayısıyla ilk sivil itaatsizlik örneğini sergilediğini kabul eden görüşlere ciddi itirazlar yöneltilmiştir. Bu itirazların en önemlilerinden biri A. D. Woozley'e aittir.

Konuya dair *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito* isminde oldukça kapsamlı bir kitap da yazan Woozley, Sokrates'in *Kriton*'da açıkça itaat yükümlülüğünü benimsediğini, buna karşılık *Savunma*'da da en azından itaatsizliği desteklemediğini iddia eder. Woozley, yaygın kabul gören görüşün aksine, *Savunma*'da Sokrates'in hukuka itaatsizlik ettiği varsayılan davranışlarının, aslında bu şekilde yorumlanmayabileceğini göstermeye çalışır.¹⁹

Sokrates, *Savunma*'da, ölümü göze alma pahasına hukuka itaatsizlik edebileceğini sözle değil, eylemiyle ispatladığı iki olay zikreder. İlkinde, kamu görevi üstlendiği bir dönemde deniz savaşında ölenlerin cenazesini kaldırmakla suçlanan on komutanın, aynı anda ve toplu bir şekilde yargılanmasına, hukuka uygun olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Bunun üzerine hakkında kovuşturma açılmasına ve tutuklanmasına karar verilmesine, hatta ölüm cezasına hükmedilmesine karşın, Sokrates yine de kendi bildiğinden dönmemiş, söz konusu davaya katılmamıştır. İkinci olayda ise Otuzlar ismi ile anılan tiranlık rejimi

sırasında yine kendisi ve birkaç arkadaşına, Salamisli Leon'u, idam etmek üzere bulup getirmeleri emredildiğinde, diğerleri kabul etmesine karşın Sokrates kabul etmemiş, böylece yine ölümü göze alarak kendi bildiğinden, hakkaniyeti, adaleti gözetmekten geri durmamıştır.²⁰

Keza yine *Savunma*'da Sokrates, mahkemenin, kendisini bundan böyle felsefe ile uğraşmama şartıyla salıverceğini ilan etmesine karşın, sadece ve sadece Tanrı'nın buyruklarına uyacağını, bu buyrukların ise ömür boyu felsefe ile uğraşması gerektiğini söylediğini belirtmek suretiyle mahkemenin kararına karşı çıkmıştır.²¹

Woozley'e göre yukarıda belirtilen olayların hiçbirisi aslında Sokrates'in itaatsizliği benimsediği şeklinde yorumlanamaz. Zira Sokrates'e göre, ne deniz savaşında ölüleri gömmeyen komutanların toplu yargılanması, ne de Otuzlar'ın, Salamisli Leon'u getirme emri hukuka uygundur. Nitekim Sokrates de toplu yargılanmanın hukuka aykırı olduğunu açıkça belirtmişken, Otuzlar'ın emrinin hukuka aykırılığını ileri sürmeye ihtiyaç duymamıştır. Çünkü, Otuzlar iktidarının, hukuka uygun bir şekilde başa geçmesine karşın zamanla hukuktan ayrıldığını, bir tiranlığı dönüştüğünü ve sonuçta kararlarının hiçbirinin hukuka uygun kabul edilemeyeceğini herkes bilmektedir; Sokrates'in bu gerçeği mahkemede bir kere daha gündeme getirmesine gerek yoktur.²²

idam cezasına *çarpıtılan* bir kişi, hücrelerinde inâz gününü beklerken kaçma imkânına sahip olmasına karşın kaçmıyorsa sadece adaletsizliğe maruz kalmamış, aynı zamanda bir adaletsizliğin gerçekleşmesine de yardım etmiş sayılır. Zira, kendisine yönelik bir adaletsizliğin, yani haksız yere idam cezasına *çarpıtılmasının* gerçekleşmesini yine kendi eliyle kolaylaştırmıştır. Tabii burada kaçarken herhangi bir üçüncü kişi veya kişilere zarar vermeme koşulu da gerçekleştirilmelidir. Dolayısıyla Sokrates'in kaçmasının ahlâken yanlış olmadığı veya en azından ne doğru ne de yanlış olduğu kanıtlanabilir ve muhtemel bir itaatsizliği haklılaştırılabilir (D'Amato, "Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates", ss. 1087-1088).

(19) Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience", s. 934.

(20) Platon, *Sokrates'in Savunması*, 32B-32D, ss. 79-80.

(21) Platon, *Sokrates'in Savunması*, 29C-29D, s. 71.

(22) Woozley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, ss. 54-55.

(16) Donald H. J. Hermann, "Socrates on Justice and Legal Obligation", *Seton Hall Law Review*, Vol. 11, 1980-1981, ss. 663-678, s. 678.

(17) Hermann, "Socrates on Justice and Legal Obligation", s. 678.

(18) Woozley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, s. 56. Sokrates'in adaletsiz davranmaktansa adaletsizliğe maruz kalmayı tercih ettiği, dolayısıyla hukuka mutlak bir itaati kabul etmediğini ileri süren bu görüş, makul olmadığı gerekçesiyle itirazlara yol açmıştır. Bu itirazlara göre örneğin, haksız yere

Keza Sokrates'in mahkeme kararına değil de sadece Tanrı'nın buyruklarına uyacağını söylediği meşhur pasajı da aslında itaatsizlik olarak yorumlanmayabilir. Woozley, Sokrates'in yukarıda alıntılanan sözlerini etimolojik ve gramatik bir yorumla tabii tutup, mahkemenin Sokrates'e şart koştuğu felsefe yapmama ifadesinin aslında bir *emir* değil, sadece bir *uyarı* olduğunu iddia eder. Oldukça ilginç ve özgün bu yaklaşımda Woozley, öncelikle söz konusu ifadelerin, Sokrates'in bir mahkeme kararına, dolayısıyla hukuka, adil olmadığı gerekçesiyle itaatsizlik ettiği şeklinde de okunabileceğini kabul eder. Fakat bu tür bir yorum, *Kriton* ile *Savunma* arasındaki çelişkiyi açıklamada yetersiz kalır. Dolayısıyla başka türlü bir okumanın gerektiğini söyler. Buna göre, mahkemenin Sokrates'i ancak bundan sonra felsefe ile uğraşmaması halinde serbest bırakacağı şeklindeki beyanı, mahkemenin hükmettiği bir *emir* değildir. Kuşkusuz ortada "Sokrates'in serbest bırakılması" şeklinde bir mahkeme kararı vardır. Fakat mahkemenin aynı zamanda "Sokrates'in bundan böyle felsefe ile uğraşması yasaktır" şeklinde bir *emir* verdiği söylenemez. Mahkemenin, Sokrates'in serbest bırakılması için kabul ettiği şart, elinden alınan özgürlüğüne tekrar kavuşması için değil, özgürlüğünün devam etmesi için kabul ettiği şarttır. Bir kişiyi serbest bırakmanın şartı, serbest kaldıktan sonra belirli bir tarzda hareket etme zorunluluğu olmaz; böyle bir şart olsa olsa ancak zaten serbest birinin, bu durumunu devam ettirebilmesinin şartı olabilir. Bu şekilde yaklaşıldığında mahkemenin burada Sokrates'e bir emir vermediği, sadece bir

uyarıda bulunduğu söylenebilir. Buna göre Sokrates eski faaliyetlerine, yani felsefe ile meşgul olmaya devam ettiği takdirde tekrar yakalanacak ve belki de ölüme mahkûm edilecektir. Buna karşın Sokrates, metinden anlaşıldığı gibi, bu uyarıyı dinlemeyeceğini, yani ömrünün geri kalan kısmında da, tıpkı o güne kadar yaptığı gibi felsefe ile meşgul olmaya devam edeceğini, zira bunun Tanrı'nın bir buyruğu olduğunu söylemiştir. Fakat bir uyarıyı görmezden gelmek, mahkemenin bir emrine karşı çıkmak, yani hukuka itaatsizlik etmek ile aynı şey değildir. Woozley, sonuçta bu şekilde yorumlandığında Sokrates'in aslında *Savunma*'da da itaatsizliği haklılaştırdığını ileri sürer ve böylece Kriton ile *Savunma* arasında ilk bakışta var gibi gözüken çelişkiyi, her ikisinde de Sokrates'in itaati benimsediği sonucuna varmak suretiyle çözdüğünü düşünür.²³

Sokrates'in hem *Savunma*'da hem de *Kriton*'da itaatsizliği değil de itaati kabul ettiğini ileri süren bir başka görüş de Anthony D'Amato'nunkidir. D'Amato'ya göre Sokrates'in davasının en önemli yanı dava sürecinin adillğine yönelik kabulüdür.²⁴

D'Amato'ya göre Sokrates, kendisini suçlayanlar, yani müşterilerin davranışı ile Atina'nın yargı prosedürünün niteliği arasında bir zıtlık görür. Her ne kadar kendisini suçlayanların bu davranışı ahlâka aykırı ve adaletsizse de yargı prosedürü tamamen adildir.²⁵ Sokrates'e a göre mahkeme, adalet dağıtmak ve Atina yasalarına göre karar vermek durumundadır:

"İyi nam bir kenara, ey yiğitler, ne yargıca yalvarmak ne de

yalvararak yakasını kurtarmak hakça hence, hakça olansa onu bilgilendirmek ve ikna etmektir. Bu koşullarda yargıç adaleti lütuf gibi dağıtacak biri değil, hakça olanla olmayanı birbirinden ayırt edebilecek biri olarak oturuyor orada. Madem ken-dine göründüğü gibi keyfi karar vermemek, yasalara göre yargılamak için yemin ediyor; o halde biz sizi yemininizi bozmaya alıştırmamalıyız, siz de alışmamalısınız. Yoksa siz de, biz de tanrılara vefasızlık etmiş oluruz. Ey Atina erleri, benim sizin karşınızda bu türden, bana onur getirmeyen, insani ve kutsal yasalara aykırı şeyler yapınama beklemeyin benden."²⁶

Nitekim Sokrates, daha davanın başında hukuka itaat etmesi gerektiğini ve dolayısıyla kendi savunmasını yapacağını belirtmektedir:

"[...] şimdi kendimi savunmak, onca zamandır sahip olduğunuz ön yargıyı böyle kısa bir süre içinde ortadan kaldırmaya çalışmak zorundayım. Hem benim hem sizin için daha iyi olucaksa, böyle olmasını isterim, hem kendimi savunmayı beceririm de. Fakat bunun zor olduğunu anlıyorum, benim için hiç de gizli saklı bir şey değil.

Yine de tanrıya hoş görüldüğü gibi olsun, ben yasaya boyun eğmeliyim. Kendimi savunmahyım."²⁷

Sokrates, ömrü boyunca uğraştığı şeyi, yani Atinalılara felsefe öğrettiğini

kabul etmektedir. Diğer bir deyişle kendisine isnat edilen eylemleri inkâr etmemektedir, sadece bunların, iddia edildiği gibi, gençleri yoldan çıkarma ve Atina'nın tanrılarına karşı çıkma suçunu oluşturmadığını söylemektedir. Yani burada *vaktaya dair* değil, *yorumla dair* bir hukuki mesele söz konusudur.²⁸

Sokrates, mahkeme kendisini suçlu bulup ölüm cezasına çarptırıldığında, bunun meşru bir otoritenin kararı olduğunu ve dolayısıyla itaat etmesi gerektiğini düşünür. Belki haksız yere suçlanmış, jüri üyeleri yanlış hareket etmiştir, fakat Atina'nın hukuk sistemi, ülkenin temel taşıdır ve muhakkak surette saygı gösterilmelidir. Sokrates, kendisini yargılayanlar ahlâka aykırı hareket etmiş olsalar bile, sonuçta Atina yasaları gereğince suçlu bulunduğunu düşünür ve hakkında verilen cezanın infaz edilmesi gerektiğine inanır. Diğer bir deyişle Atina yasalarının, kendi davasında ölüm cezasını gerektirdiği şeklinde yorumlanmasına saygı gösterir.²⁹

D'Amato'ya göre Sokrates, açıkça olmasa bile hukuki prosedürün adillliği ile bu prosedürün sonucunda ortaya çıkan maddi hukukun adillliği arasında bir ayırım gözetmemektedir. Sokrates'in burada ilgilendiği, hukukun somut bir olayda, yani kendi davasında nasıl oluşturulduğudur. Hukuktan anladığı, yazılı veya yazısız, daha önceden kabul edilmiş bir takım kurallar değil, bunların her somut olayda uygulanma biçimidir.³⁰

Sokrates'in sadece kendisi hakkında verilen nihai hükmü dikkate alıp, buna temel oluşturan yasalarla, yani bir bütün olarak Atina hukukuyla ilgilenme-

(23) Woozley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, ss. 44-46, 55-56; Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience", ss. 935-936.

(24) Anthony D'Amato, "Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates", *Southern California Law Review*, Vol. 49, 1975-1976, ss. 1079-1108, s. 1084.

(25) D'Amato, "Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates", ss. 1084-1085.

(26) Platon, *Sokrates'in Savunması*, 35C, s. 89.

(27) Platon, *Sokrates'in Savunması*, 19A; D'Amato, "Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates", s. 1085 (vurgular bana ait).

(28) D'Amato, "Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates", s. 1085.

(29) D'Amato, "Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates", s. 1085-1086.

(30) D'Amato, "Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates", s. 1086.

diği, dolayısıyla itaat yükümlülüğü sorunu da bu bağlamda düşündüğü söylenebilir. Buna göre Sokrates, hukukun uygulanma biçimi olan mahkeme kararının ve bu kararın ortaya çıkma sürecinin, yani yargı prosedürünün adalete uygunluğunun, itaat yükümlülüğünü doğurduğunu, bunun dışında hukukun bir bütün olarak adilliğinin itaat yükümlülüğü açısından belirleyicilik taşımadığını düşünmektedir.³¹

Sonuç olarak D'Amato'nun görüşüne göre Sokrates, mahkemenin kendisi hakkında verdiği kararın, yani ölüm cezasının, salt yargılama prosedürü adil olduğu için infaz edilmesi gerektiğine inanmakta, böylece hukuka itaat yükümlülüğünü kabul ettiğini göstermektedir.

4. Sokrates ve Sivil İtaatsizlik

Savunma ile *Kriton* diyalogları arasındaki çelişkiyi açıklamaya çalışan bu yaklaşımlardan sonra tekrar baştaki soruya, yani Sokrates'in mutlak itaati mi benimsediği yoksa sivil itaatsizliğin ilk örneğini veren düşünür mü olduğu sorusuna dönülebilir.

Sokrates'in sivil itaatsizlik örneği sergileyip sergilemediği sorusu özellikle *Kriton*'da, yasaların, kişiye bir ikna imkânı sunduğu pasajdan hareketle sorulur. Burada yasalar, Sokrates'e doğru bulmadığı bir yön varsa kendilerini ikna etmek suretiyle itaat yükümlülüğünden kurtulabileceğini söyler. Burada Sokrates'in iki seçeneği vardır: ya yasaların adil olmadığını ve bunun nedenini ikna edici bir şekilde açıklaya-

caktır ya da yasalar neyi emrediyorsa ona itaat edecektir.³²

Kriton'daki bu pasajdan hareketle Sokrates'in modern anlamda sivil itaatsizliği benimsediğini söylemek, pek çok düşünürre göre mümkün değildir. Bu düşünürlere göre Sokrates belki mutlak bir itaati kabul etmemektedir, fakat modern sivil itaatsizlik kuramının belirlediği koşulları da tam anlamıyla yerine getirdiği söylenemez.³³

Sokrates'in sivil itaatsizliğin ilk örneğini oluşturup oluşturmadığı sorusunu cevaplamadan önce modern anlamda sivil itaatsizliğin ne anlama geldiği incelenmelidir.

Genel anlamıyla sivil itaatsizlik, "hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimi"³⁴ şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımda konumuz açısından önemli olan hukuk devleti idesi ve içerdiği üstün değerlerdir. Bu açıdan bakıldığında modern sivil itaatsizliğin belli başlı iki görünümünü olduğu söylenebilir:

• İlk görünüm şekliyle sivil itaatsizlik, kişinin içinde bulunduğu durumu, öncelikle ilgili hukuk kuralının emrettiği davranışın ahlâki açıdan eleştirilmesini gerektirir. Hukukun emrettiği bu davranış, kişinin bir takım ahlâki ilke veya yükümlülükleri ile çatışmalı, fakat bunlara ağır basmamalıdır. Örneğin, bir

takım özgürlükleri ve değerleri korumak adına da olsa savaşmayı reddeden kişinin durumu böyledir. Ahlâki ilkeleri, kişiye insan hayatına son vermemesini söylerken, ilgili hukuk kuralı aksini emretmektedir.

• İkinci görünüm şekliyle sivil itaatsizlik, bir hukuk kuralının daha yüksek bir derecede eleştirilmesini gerektirir. Burada kişi, ilgili hukuk kuralına, kendi ahlâki ilke veya yükümlülükleri ile çatıştığı için değil, bizatihi böyle bir hukuk kuralı olmaması gerektiğini düşündüğü için karşı çıkmaktadır. Yani dikkat edilmesi gereken, hukukun o kişiye emrettiği davranış biçiminin eleştirilebilir olup olmaması değildir. Kişi, kendisi ile doğrudan ilgili olmasa bile ilgili hukuk kuralını benimsememektedir. Kişinin belirli bir hukuk kuralını benimsememesinin iki sebebi olabilir: ya bu tür bir hukuki düzenleme bizatihi bir hukuk kuralı olmak sebebiyle kabul edilemez niteliktedir; zira vazgeçilmez bir takım değerleri hiçe saymaktadır, ya da bu hukuk kuralının, muhatabı için doğurduğu yükümlülükler ahlâki açıdan kabul edilebilir değildir.³⁵

Sokrates'in, yukarıdaki ilk anlamıyla sivil itaatsizliğin ilk örneğini sergilediği söylenebilir. Zira kendi benimsediği ahlâki ilke ve yükümlülüklerin gereğini yerine getirme ile Atina yasalarının görevlendirdiği bir mahkemenin verdiği karara uyma arasında bir tercihde bulunmak zorunda kalmıştır.

İkinci anlamıyla sivil itaatsizlik ise Sokrates'de görülmez. Kişinin, salt insan olmak hasebiyle adaletsiz muameleye tabi tutulmaması ilkesinden hareketle mevcut bir hukuk kuralına karşı çıkma düşüncesi, sadece Sokrates'e değil Eski Yunan'a da yabancıdır. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Sokrates'in sivil itaatsizlik hareketleri ile ilişkisi yoktur.³⁶

Sokrates'in sivil itaatsizliğe örnek oluşturamayacağını savunan bir başka görüş daha vardır. Bu görüşe göre sivil itaatsizlikten bahsedebilmek için kişinin, muhatabı olduğu hukuk kuralının adalete aykırılığına kendisinin karar vermesi gerekir. Kişi böyle bir karara varırken, hukuk dışında başka bir otoriteye, örneğin daha yüksek bir hukuk sistemine (doğal hukuka) veya sadece kendi akıl ve vicdanına başvurmak zorundadır.³⁷

Bu koşullar dikkate alındığında Sokrates'in sorgusuz sualsiz, mutlak bir itaati benimsemediği söylenebilir. Sokrates'e göre bir hukuk sistemine itaat edilmesi, ancak bunun gerekçelendirilmesi durumunda bir yükümlülük oluşturur. Kişi, daha yüksek bir otoriteye başvurmak suretiyle mevcut hukuk kuralının itaati hak etmediğini ispatlayabilirse kendisi adına itaat yükümlülüğü doğmaz. Hatta bu durumda adil bir insanın, itaat etmeme yükümlülüğü bulunduğundan bile bahsedilebilir. Bu, belki modern sivil itaatsizlik kuramı ile Sokrates

(31) D'Amato, "Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates", s. 1087.

(32) Platon, *Kriton*, 51b-c, ss. 43-45. Ayrıca bkz. Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, 3. Baskı, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi Yayınları No: 6, İstanbul, Eko Kitaplığı, 2001, ss. 21-29.

(33) Woolzley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, s. 39.

(34) Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, s. 123.

(35) Woolzley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, ss. 39-40.

(36) Woolzley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, s. 40.

(37) Curtis Johnson, "Socrates on Obedience and Justice", *The Western Political Quarterly*, Vol. 43, No. 4, 1990, ss. 719-740, s. 720.

arasında bir ölçüye kadar bağlantı kurulabilmesine imkân verebilir. Fakat daha yakından bakıldığında Sokrates'in itaatsizliğe dair bir açıklama getirmediği, sadece itaatin koşullarını belirleme çabası içinde olduğu görülür.³⁸

Bu görüşe göre Sokrates, adalete uygunluğu, büyük ölçüde itaatle özdeşleştirmektedir. Diğer bir deyişle adalet, bir itaat meselesidir. Şöyle ki, eğer hukuk, daha yüksek bir otoritenin emirleri ile çatışacak şekilde bir kural koyar ve bu yüksek otoritenin emirleri hukukun emirlerini hükümsüzleştirirse kişi hukukun değil, yüksek otoritenin emirlerine uymakla yükümlüdür. Kişinin, hukukun emirlerine itaat yükümlülüğünün ortaya çıkabilmesi için bu emirlerin haklılaştırılması gerekir. Sokrates'in kendisi bizzat böyle bir şey söylemese de sözlerinden çıkarılabilecek sonuç budur. Buradaki yüksek otoriteden kasıt, kişinin akıl veya vicdanıyla kabul ettiği mercedir. Dolayısıyla Sokrates için aslında itaat yükümlülüğü akıl veya vicdan karşısında söz konusudur. Fakat yine Sokrates için akıl ve vicdan, kişinin diğer otoriteler karşısında itaat yükümlülüğü altına girmesine engel değildir. Diğer bir deyişle daha yüksek bir otorite söz konusu değilken, hukukun otoritesine boyun eğme konusunda akıl ve vicdan sessiz kalmaktadır.³⁹

Buna karşılık modern sivil itaatsizlik kuramına göre, adaletin ölçütünü belirlemede belirleyici olan itaat değil, itaatsizliktir. Kişinin itaat yükümlülüğü, daha yüksek bir otoriteden, daha aşağı bir otoriteye doğru gerçekleşmez. Bir hukuk kuralının veya bir bütün olarak hukuk sisteminin adil olup olmadığı, bağımsız bir ölçüde göre belirlenir. Bu,

daha yüksek bir hukuk sistemi, doğal hukuk, insan onuru vb. olabilir; bu bağlamda hangisinin tercih edileceği önemli değildir. Belirleyici olan, mevcut hukuk kuralının adilliyetidir. Eğer hukuk kuralının adil olmadığı sonucuna varılırsa itaatsizlik, bir yükümlülük hâline gelir ve adaletin gereğidir. Dikkat edilmesi gereken şudur: Kişinin sadece itaat etmemesi yeterli değildir; itaatsizliği, bilinçli ve tercih edilen bir tavır olmaktır. Bu özelliği ile itaatsizlik Sokrates'in üzerinde durmadığı bir seçenektir.⁴⁰

Sonuç

Sokrates'in davasını konu edinen *Savunma* ve *Kriton* diyalogları, hukuka itaat yükümlülüğüne dair ilk bakışta birbirleriyle çelişen yaklaşımlara yer verir gözükmemektedir. Bunu farkederek Sokrates uzmanları, söz konusu çelişkiyi gidermek için çeşitli açıklama tarzları geliştirmişlerdir. Bu farklı açıklama çabaları kabaca iki grupta toplanabilir: *Bir tarafta*, Sokrates'in iki diyalogda da belirli şartlara tabi olmakla birlikte aslında itaatsizliği kabul ettiğini ileri süren yaklaşımlar vardır. Bunlara göre kişi, ancak adilse bir hukuk kuralına itaat yükümlülüğü altındadır. Bir hukuk kuralının adil olup olmadığını belirleyen ise kişinin akıl veya vicdanıdır. Bu yönüyle Sokrates, sivil itaatsizlik hareketlerinin ilk temsilcisi de sayılabilir. *Buna karşılık diğer tarafta*, Sokrates'in her iki diyalogda da aslında hukuka itaati benimsediğini, itaatsizliği reddettiğini savunan yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlar sivil itaatsizlik konusunda da Sokrates'e pek şans tanımaz. Sokrates'in en iyi ihtimalle sivil itaatsizliğe uzaktan ve dolaylı bir katkısı olmuştur, fakat hiç-

bir şekilde tam anlamıyla bir sivil itaatsizlik örneği sergilediği söylenemez.

Bu iki grup görüş, *Savunma* ve *Kriton*'da yer alan ve çelişik gibi görünen ifadelerin, biraz daha yakından incelendiğinde aslında çelişik olmadığını kabul etmede birleşirler. Ayrıldıkları nokta, bu çelişkinin nasıl çözüleceğidir. Bu iki grup görüşün dışında bir başka görüş daha vardır ki, bu ifadelerin çelişik olduğunu kabul etmekte, fakat bunun sebebini Sokrates'in düşüncelerini zaman içerisinde değiştirmesi ile açıklamaktadır. Yukarıda birinci bölümde incelenen bu görüş, yani Sokrates'in duruşmadaki görüşleri ile duruşmadan sonra hüccesinde beklerkenki görüşleri arasında temel bir fark olduğunu savunan görüş, pek inandırıcı gözükmemektedir. Zira ömrü boyunca inandığı şeylerden hiçbir şekilde vazgeçmediğini ve bundan böyle de vazgeçmeyeceğini ısrarla vurgulayan Sokrates'in kendisidir. Nitekim bunu *Kriton*'a şu şekilde izah eder:⁴¹

"Sevgili Kriton, senin bu çaban doğru bir amaca yönelmişse değerlidir, ama değilse büyüklüğü oranında kötü bir çabadır. Buna göre incelememiz gerekir: bu şekilde davranmak doğru mudur, değil midir?"

Çünkü ben yalnız bu durumda değil, her zaman kanıtlarım ve duygularım içinde en doğru bulduğum düşünceye uyan bir insanım. Daha önce söylediğim sözleri, böyle bir duruma düştüm diye şimdi yabana atmam; tersine şimdi söylediklerimle öncekiler arasında bir fark görmüyorum; öncekilere olduğu gibi bunlara da saygı duyuyorum, değer veriyorum [...]"⁴²

Dolayısıyla burada üzerinde durulması gereken, Sokrates'in bu iki eserde yer alan ve çelişik gibi görünen ifadelerinin nasıl bağdaştırılacağıdır. Fakat hemen belirtilmelidir ki Sokrates'in hukuka itaat yükümlülüğüne dair tam olarak ne düşündüğünü tespit etmek kolay değildir.

Öncelikle Sokrates'in sivil itaatsizliğin ilk örneğini sergilediği görüşünün biraz abartılı olduğu belirtilmelidir. Zira yukarıda da belirtildiği gibi modern sivil itaatsizliğin hem ortaya çıkış koşulları, hem de amaçları farklıdır ve bunların aynen Eski Yunan'da da geçerli olduğunu söylemek pek makûl değildir ve tarih dışılığına yol açar. Bununla birlikte Sokrates'in sorgusuz, sualsiz mutlak bir itaat yükümlülüğünü benimsediğini ileri sürmek de haksızlık olur. Zira Sokrates'in gerek kendi hayat tarzı ve düşünceleri gerekse *Savunma*'da kendisine yalnız Tanrı'yı rehber edindiğini söylemesi, *Kriton*'da da adaleti vurgulaması, üstelik kişiye kendini yargılayan mahkemeyi ikna etme imkânı tanımaması, kayıtsız şartsız bir itaat yükümlülüğünü benimsemediğinin delilidir.

Sokrates'in bir bütün olarak hukuktan ne anladığı, hukuku yazılı ve daha önceden kabul edilmiş bir takım kurallar şeklinde mi, yoksa somut olaylarda uygulandığı şekliyle mi düşündüğü, dolayısıyla itaat yükümlülüğünü sadece mahkeme kararları açısından mı ele aldığı gibi sorular, belki çağdaş hukuk kuramı açısından ufuk açıcı olabilir; fakat Sokrates'in gerçek fikirlerinin anlaşılmasında çok da fayda sağlamaz. Zira çağdaş hukuk kuramları açısından önem taşıyan bu ayrımların, Sokrates'in zihninde de yer aldığını söylemek kolay değildir.

(38) Johnson, "Socrates on Obedience and Justice", ss. 737-738.

(39) Johnson, "Socrates on Obedience and Justice", s. 738.

(40) Johnson, "Socrates on Obedience and Justice", ss. 738-739.

(41) Woolzley, *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, s. 41.

(42) Platon, *Kriton*, 46b, s. 25 (vurgular bana ait).

Buna karşın çağdaş adalet kuramında kabul edilen *maddi adalet ve şekli adalet* ayrımı⁴³, Sokrates'in görüşlerini anlamada yardımcı olabilir. Buna göre Sokrates'in itaat yükümlülüğünün varlığı için hukukun şekli anlamda adil olmasını yeterli gördüğü söylenebilir. Diğer bir deyişle usulüne uygun bir şekilde çıkarılan kanunlar ve bunların yine bir takım usul kuralları gereğince mahkemeler tarafından uygulanması, kişinin hukuka itaat yükümlülüğünün doğması için yeterlidir. Şekli anlamda adaletin bu gereklerine uyulmadığında kişinin itaat yükümlülüğü de geçerliliğini yitirir.

Sokrates'in, kendisine yöneltilen suçlamayı reddetmesine karşın hakkında verilen ölüm cezasına razı oluşu, hukuka itaat yükümlülüğünü kabul ettiğini gösterir. Sokrates, hayatı boyunca yaptığı şeyin, yani Atinalılara felsefe öğretmenin değerinin bilincindedir. Fakat hukuk karşısında bu düşüncesinin pek de önemi yoktur. Diğer bir deyişle kişilerin bireysel düşünce ve kanaatlerinin hukuk söz konusu olduğunda, her zaman geri planda kaldığını farkındadır. Bu bağlamda Eski Yunan'ın hukuk sistemi açısından örneğin bir Gorgias'ın düşünceleri ile Sokrates'in düşünceleri arasında değer bakımından bir derece farkı yoktur. Önemli olan hukuk sisteminin hangi kuralları kabul ettiği ve bunlara uyulmadığında önceden belirli bir takım esaslara uygun şekilde yargılamanın gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Bu noktada hukukun muhatabının kim olduğu önemli değildir. Bu kişi, ömrü boyunca hakikat peşinde koşan Sokrates olabileceği gibi, hakikatin kişiden kişiye göre değiştiğini, dolayısıyla hakikat diye bir şeyin var olmadığını söyleyen Gorgias da olabilir. Bu açıdan bakıldığında Sokrates'in binlerce yıl önceden, günümüz

hukuk anlayışının en önemli özelliklerinden birincisi işaret ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bu gerçeği dile getiren aşağıdaki sözlerin haklılık payı oldukça yüksektir:

“Sokrates'in tarihe mâl olmasının bir sebebi de beşeri hukuka itaat yükümlülüğünün, bu hukukun her türlü sonucunu onaylamayı veya erdemine inanmayı gerektirmediği düşüncesi uğruna hayatını feda etmesidir. (Yargıç Frankfurter)”⁴⁴

Sokrates'in tavrı, hukuk felsefesi açısından önemli tartışmalar doğursa da asıl değerini, ahlâk felsefesi alanında gösterir. Sokrates, haksız olduğunu düşündüğü bir mahkeme kararına dahi itiraz etmemiş, cezasına razı olmuştur. Sokrates'in bu davranışı, her şey bir yana, *Kriton*'un önerdiği çözümü kabul etmeyişinde açıkça görüldüğü gibi, ahlâki açıdan ilkeli olmanın en güzel örneklerinden birini oluşturur. Sokrates, *Kriton*'un önerilerine, ne kadar cazip gelirse gelsin karşı çıkmıştır. Böylece ahlâki davranışın, kişisel menfaat, fayda vb. amaçların elde edilmesiyle değil, akıl ve vicdanın doğru kabul ettiğini, ne pahasına olursa olsun gerçekleştirmekle anlam kazanacağını bize göstermiştir. Sokrates'i tarihe mâl eden de işte bu tavrıdır.

Sokrates'in Savunması ve *Kriton* diyalogları, hukuka itaat yükümlülüğünü felsefi düzeyde tartışan ilk metinlerdir. Platon bu diyaloglarda, bir yandan bize hukuka itaat yükümlülüğü sorunu üzerine yeniden düşünme imkânı sunmakta, diğer yandan da doğru ahlâki davranışın somut bir örneğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Allen, N. E.: “*Law and Justice in Plato's Crito*”, *The Journal of Philosophy* Vol. 69, No.18, 1972, ss. 557-567.
- Bookman, John T.: “*Plato on Political Obligation*”, *The Western Political Quarterly*, Vol. 25, No. 2, 1972, ss. 260-267.
- D'Amato, Anthony: “*Obligation to Obey the Law: A Study of the Death of Socrates*”, *Southern California Law Review*, Vol.49, 1975-1976, ss.1079-1108.
- Edmundson, William A. (ed.): *The Duty to Obey the Law*, New York, Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999.
- Greenawalt, Kent: *Conflicts of Law and Morality*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1989.
- Guthrie, W.K.C.: *A History of Greek Philosophy IV, Plato: The Man and His Dialogues Earlier Period*, New York, Cambridge University Press, 1975.
- Gürler, Sercan: *Ahlâk ve Adalet, Çağdaş Ahlâk Felsefesi ve Adalet Sorunu*, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2007.
- Hermann, Donald H. J.: “*Socrates on Justice and Legal Obligation*”, *Seton*

Hall Law Review, Vol. 11, 1980-1981, ss. 663-678.

- Johnson, Curtis: “*Socrates on Obedience and Justice*”, *The Western Political Quarterly*, Vol. 43, No. 4, 1990, ss. 719-740.
- Olsen, Frances: “*Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory and Civil Disobedience*”, *Georgia Law Review*, Vol. 18, 1983-1984, ss. 929-966.
- Ökçesiz, Hayrettin: *Sivil İtaatsizlik*, 3. Baskı, Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkivi Yayınları No: 6, İstanbul, Eko Kitaplığı, 2001.
- Platon: *Kriton*, Çeviri ve Yorum Filiz Öktem, Candan Türkkan, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2005.
- Platon: *Sokrates'in Savunması*, Çeviri ve Yorum Ernan Gören, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2006.
- Simmons, A. John: *Moral Principles and Political Obligations*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1979.
- Woolzley, A. D.: *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, London, The University of North Carolina Press, 1979.

(43) Maddi adalet ve şekli adalet kavramları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sercan Gürler, *Ahlâk ve Adalet, Çağdaş Ahlâk Felsefesi ve Adalet Sorunu*, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2007, ss. 69-71.

(44) Hermann, “*Socrates on Justice and Legal Obligation*”, s. 663'den aynen alıntı.